

YU ISSN 0350—2430

*Vargyas Lajos
könyvtárából*

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

IX. ÉVFOLYAM / 1977. SZEPTEMBER

32

32. SZÁM

E szám munkatársai: Borús Rózsa, Jung
Károly, Kalapis Zoltán, Katona Imre,
Kónya Sándor, Matijevics Lajos, Molnár
Csikós László, Péter László, Szeli István,
Vargyas Lajos

is a legtöbb esetben ez a sorrend mutatható ki, vagyis az utolsó helyen a Nr. jelölés után következik a magyarázat, mint pl. a „csinge, kazal, kebel, kócsag, padika” esetében. Találunk azonban olyan példákat is, amelyekben a szerző nem tartja szükségesnek felhívni a figyelmet a Nr. jelöléssel a tárgy jellegzetes néprajzi voltára, csak megmagyarázza annak jelentését. Ilyen pl. a kece, vagyis a „rövid bőrből készült ködmön” (II. kötet 37. old.). Erre az előszóban utal is a szerző: „Néprajzi tárgynál nincs elkülönítve a Nr. rész, hanem a tárgy leírása tartalmazza.” Az utóbbi típusú szócikk a legkevesebb, mert ha jól átnézzük a szótárt, a legtöbb helyen még a tárgyaknál is külön jelöli szerzőnk a dolog néprajzi voltát a megszokott Nr. jelzettel.

A szótár a szellemi néprajzi fogalmakat is vagy jelöli Nr. jelzéssel vagy nem. Pl. eszterlánc (I. kötet 211. old.), lakodalmom (II. kötet 135. old.).

Összefoglalásként elmondhatjuk, hogy a Szlavóniai (kórógyi) szótárban a néprajzi utalások ilyen szócikk-típusaival találkozhatunk:

1. Szellemi néprajzi fogalomra vonatkozó szócikk Nr. jelöléssel.
2. Szellemi néprajzi fogalomra vonatkozó szócikk Nr. jelölés nélkül.
3. Tárgyi néprajzi fogalomra vonatkozó szócikk Nr. jelöléssel.
4. Tárgyi néprajzi fogalomra vonatkozó szócikk Nr. jelölés nélkül.
5. Egyéb fogalomra vonatkozó szócikk sajátos néprajzi vonatkozással Nr. jelöléssel.
6. Egy tárgyra vonatkozó szócikk sajátos néprajzi vonatkozással Nr. jelöléssel.

Ezekhez a szócikkekhez szán íthatjuk még a rajzokat és a fényképeket, amelyek úgyszintén a feldolgozott terület néprajzi anyagának bemutatását szolgálják.

Bár D. Bartha Katalin, Garay Ákos, Döme Izrael, Hoblik Márton, B. Szabó György, Bona Júlia tanulmányai is igen gazdagon, szemléletesen és hitelesen mutatják be a szlavóniai népi életet, és sok értékes néprajzi vonatkozású anyagot megmentettek, Penavin Olga tájszótára sem marad el mögöttük ilyen tekintetben. A szlavóniai anyagot rendszerezve kínálja az említett szócikk-típusokban. S ha ehhez még a szócikkeken belül rögzített eredeti szövegeket, népdalokat, mondókákat és állandó szókapcsolatokat is figyelembe vesszük, megállapíthatjuk, hogy a szótár (I. és II. kötet) dialektológiai jelentősége mellett kiemelkedő néprajzi gyűjteménynek is tekinthető. A további néprajzi kutatásokhoz rendszerezett forrásanyagot tartalmaz, sok eddig ismeretlen néprajzi adatot mutat be, jó tájékoztató lehet egy szlavóniai múzeum tárgyi néprajzi anyagának a feldolgozásához, és sokrétű anyagot biztosít az összehasonlító néprajztudósok munkájához.

Vargyas Lajos

HALLOTTÁK-E HÍRÉT?

Pásztordalok, rabénekek, balladák.

Sajtó alá rendezte Burány Béla. Az utószót írta és a jegyzeteket készítette Burány Béla. A dallamrendi mutatót és a dallamjegyzeteket készítette Bodor Anikó. Gyűjtötték: Burány Béla, Bodor Anikó, Tripolyszky Géza, Bodor Géza. Szabadka, 1977, Forum 543 lap.

Jelentős gyűjteményt kaptunk a Vajdaság népzenejéről és népköltészetéről a jugoszláviai magyar folklóristáktól, elsősorban a fáradhatatlan Burány Bélától, aki a dalok nagyobb részét gyűjtötte. A kötet 27 balladatípusnak 130 variánsát közli, sok betyár- és pásztordalt, helyi és ponyvatörténetet és nagyszámú lírai népdalt, összesen 208 változatot. (Ezekhez még további 29 dallamot csatolnak a jegyzetekben.) A dallamokat jó lejegyzésben adják, g-re transzponálva, ami a zenefolklorista számára megkönnyíti az áttekintést; az erősebben variálódó régi dallamoknak versszakonkénti eltérései is fel vannak tüntetve, sőt néhány esetben több versszak teljes lejegyzését is közlik. A dallamközlés tehát a népzene kutatás igényeit is kielégíti. (Két előjegyzés: a 89.-ben a b hiánya, a 100.-ban pedig a kereszt az e előtt nyilván sajtóhiba.)

Gazdag anyagot gyűjtöttek össze klasszikus balladáinkból: 8 típusból 50 változatot! A Halálra táncoltatott lány, Három árva és a Szégyenbe esett lány balladának 12—12 változatát! A továbbiak: Megszólaló halott, Gunaras lány, a ritka Révészek nótája, Házasuló királyfi (az utóbbi minden változatában azonban már elváltozott a befejezés; a 99—100. pedig valószínűleg felújított darab, nem képviseli a régi, helyi hagyományt.) S végül a Halálraítélt huga, ami meglepetésre egyetlen változatban szerepel, bár általában leginkább elterjedt, régi, klasszikus balladánk. A felsorolásból kitűnik, hogy a Délalföldön előforduló klasszikus balladák közül egyedül a Szeretet próbája (Sárig hasu kígyó) nincs képviselve a gyűjteményben, (annak viszont már közölték vajdasági változatát más alkalommal). Így hát a jugoszláviai magyarság élő ballada-kincsének szinte teljes, és eddig leggazdagabb gyűjteményét kaptuk kézbe.

Ugyanez vonatkozik a dallamokra. Értékes, gazdag zenei anyag gyűlt egybe; nemcsak elterjedt, jól ismert, régi típusoknak vajdasági változatai (1—6, 7+11, 8, 9, 10+84, 25+26, 28+196, 29+30+59, 54+110, 67+109+115+116, 111, 178, 184, 186+187, 195+197+199),

hanem ritka darabok is: 45, 46, 48, 55! 56! De ahol a dallam se nem különleges, se nem a legrégebbi hagyományból való, akkor is a magyar népzene általános, ismert típusait képviseli, tehát a helyi hagyomány életerejéről tanúskodik. Ha pedig olyan dallam kerül elénk, mint a Három árva változataiban, amely egy középkori himnusz-dallam különbözőképpen elváltozott formája, akkor is fontos adatokat kapunk, mert ez a dallam ugyanevvel a szöveggel eddig két változatban került csak elő Békés megyéből, tehát a Vajdasággal szomszédos magyarországi területről. Itt most egyszerre 7 változatát kapjuk; amiből ugyan csak a 94. van közel az ép formához, valamint többé-kevésbé 85—86, (határozottan romlott 88. és 90—92), mégis egyszerre megnövekedett a dallamtípus jelentősége és elterjedése.

Maga a ballada-szöveg már szintén csak töredék, vagy egészen le rövidült kivonat — mint Magyarországon is a legtöbb helyen. Mégis a változatokból össze lehet állítani a teljes szövegek legfontosabb költői helyeit: az anya sírján panaszkodó három árvát, legjellegzetesebb szavakat: „Keljen ken föl édesanyám, Mer elszakadt a gyászruhámm”, az anya válaszát: „Nem kelhetek, gyermekeim, Elrohadtak már csontjaim” (vagy „Elbágyadtak a tagjaim”, vagy „Nem kelhetek, három árva, Korporsóba vagyok zárva”), sőt a legjellegzetesebb, betűrimmel ékes költői fordulat is előkerül: „Mikor a hajam fésüli, Arcom piros vérem veri. Mikor adja ránk a ruhát Vérbe virágzik a ruhánk.” Mindez az egykori gazdagság jele, és igazolja, hogy érdemes még a morzsákat is összeszedni.

Kérdés viszont, érdemes-e annyi kiérleletlen helyi történetet közreadni. (Pl. 183. és 188.) Az ilyenek megzavarják az olvasók ízlését. Elfogadható volna az ilyen, ha szép dallammal párosul, de akkor is inkább tudományos kiadványba való. Ha egy gyűjtemény célja a helyi hagyományok felújítása, mint ennek is, akkor a legfőbb követelmény az esztétikai érték; ne tegyünk mennyiségi szempontból engedményeket e téren.

A jegyzetekben adott magyarázatok általában helyes tájékoztatást nyújtanak az olvasónak. Nem mindig tehetnek róla a szerzők, hogy olykor nem vagy nem egészen helytállót mondanak: nem mindig jutnak hozzá a legfontosabb és legteljesebb forrásokhoz. Azért talán részletesebben kitérek olyan állításokra, ahol hozzáfűzni vagy helyesbíteni valót látok; nem kifogásként, hanem a helyesebb tájékoztatás és a szerzők további munkájának segítése céljából. Mindaz természetesen sokkal több, amihez nincs hozzátennivalónk, ami tehát a kutatás mai állását helyesen tükrözi.

A gyűjtemény szövegek szerint van rendezve, a szöveg változatai vannak egymás mellett. Ez helyes is egy közönségnek szánt, népszerű kiadványban, mert a közönség a szöveghez ért jobban, annak egyezéseit tudja jobban követni. Viszont a betyár- és pásztordalok közé is került betyár-ballada, a 34 és 34/a, ami inkább való a „Betyárballadák” csoportjába, és teljesebb is, mint az ott közölt 128. A 38. is a 118—120. változata, s inkább ott volna a helye. A szövegrendezési elvtől pedig eltér az első 6 darab, amely közös dallama alapján került egymás mellé.

A Háromszoros magzatgyilkos Szabó Vilma szövegében az a rész: (a harmadiknak) „öngyilkosa lettem” a jegyzet szerint azt jelentené, hogy a hősnő már állapotos volt. Viszont a legépebb szövegekben itt azt mondja: „Harmadiknak gyilkosa most lettem” — amikor ti. „Lefeküdt a diófa tövére”, megszülte és rögtön megölte. Ebből romlott az „öngyilkosa lettem”.

Helyes, hogy a gyűjtők mindenütt följegyezték az előadók magyarázatait a balladai eseményekre. De ha már ezeket közlik, éreztetni kell, mennyire nem lehet hitelt adni nekik, hiszen sok esetben, mint itt is, egymásnak ellentmondó, sőt saját szövegüknek is ellentmondó magyarázatokat fűznek hozzá. Példa a halálatáncoltatás „megmagyarázása” („ördög” táncoltatta halálra a lányt, sőt a legképtelenebb, hogy borotva volt a cipőjében). Jellemző, hogy az igazi balladai konfliktust, a gazdag—szegény ellentétét az az énekes adta magyarázatul, aki a legrégebbinek tartható dallamra énekelt (81.), és szövegében a teljes felépítés mellett a legtöbb régies részletet is fenntartotta, (pl. annak a ma már ritka párbeszédnek nyomát: „Hát minek hivattál? — Ül le mellém, igyál, Majd megtudod mingyár.”).

A 430. lapon a balladák keletkezését a középkor egy-egy „ma már meg nem határozható esztendejéből” vezeti le a magyarázat, „melyben egy-egy később balladává vált esemény lejátszódott”. Eddig nem sikerült valóban megtörtént eseményhez kötni egyetlen klasszikus ballada cselekményét sem; valószínű, hogy azok általános érvényű tanulságok számára kitalált cselekmények.

A 208. sz. Vadász és lánya elterjedt ponyva-ballada eredetéről már csak könyvem megjelenése után tudtam meg (a német összkiadás szerkesztőinek körleveléből), hogy néhány ritka 18. századi kiadványban megjelent ponyvaízü történet az őse, amely a német összkiadás következő kötetében fog megjelenni. Sietek ezt legalább itt bejelenteni. Ez persze megerősíti a jegyzetben mondottakat a dal idegen jellegéről.

A dallamokat a zenei szerkesztő a Járdányi által kidolgozott zenei rendnek egy leegyszerűsített változata szerint csoportosítva tárgyalja, ami egy ilyen kisebb anyag számára indokolt megoldás. Itt csak egyetlen probléma merül fel: az új stílusú dalok nem válnak el az olyan daloktól, amelyeknek első és utolsó sora azonos, középső soraik is magasabban vannak, mégsem új stílusúak. (ABCA-felépítésűek). Ezt vagy meg kellett volna mondani az 504. lapon, a II. rész címénél, ahol zárójelben utal az „új stílus”-ra, vagy elkülöníteni a kétféle dallamokat (forma szerint). Maga is érezte az ellentmondást, amikor egyik-másik dallamnál meg is jegyzi, hogy nem új stílusú; de azokon kívül van még több is (pl. a Halálatáncoltatott lány dallamai).

A dallamokhoz fűzött jegyzetekben sokkal nehezebb feladat előtt állt a szerkesztő, hiszen néhány ezerre rugó magyar dallam-típusnak, köztük eddig sosem közölt típusoknak ismeretével alig rendelkezhet más, mint akik azoknak rendezésével állandóan foglalkoznak. Az idestova 70 esztendeje folyó népdalkutatás teljes irodalma sem áll rendelkezésre mindenütt. Annál nagyobb érdem, hogy alig valamit kell hozzátenni vagy módosítani jegyzeteihez. Csak elírás folytán kerülhetett a 130—131. dallam az 1—6. rokonai közé (495/1). 31.-ről meg kellene mon-

dani, hogy romlott. Ebben a típusban a kadenciák változhatnak ugyan 5. és 3. fok között, de ez még nem „makám-elv”; azt még a sirató dallamára is csak fenntartással alkalmazhatjuk. (Igazi makám csak a máramarosi hora lunga Keleteurópában.) A 10. és 80. teljesen más dallam, nem rokona egymásnak (495/2). A 4. viszont nem összekötő láncszem az 5.-höz, hanem avval teljesen egyezik. A 195., 197. és 199. inkább az „Azt hittem, hogy nem kellek katonának” elváltozott formája, mégpedig 28. és 196. hatása alatt. (496/6). Sajtóhiba: nem 45-nek, hanem 46-nak csúsztott le első sora (496/9). Az 55. első sora valóban oktávval mélyebbre van írva. Rokonai azonban inkább Kodály—Vargyas 122 „Annyi bánat a szüvemen” és annak újabban előkerült sokféle variánsa, köztük 4. foku harmadik sorral is. Másfelől rokona egy Somogy megyei 6 szótagos dal (AP 639) 4 (VII) 4 kadenciákkal. Ez a dal igen fontos variáns, összekötő láncszem dunántúli és gyimesi dalok közt.

A 7., 11. és 178. valóban a középkori himnuszról származó „Bujdosik az árva madár” dallama; 11. van legközelebb a himnuszhoz. De már a 48. és a 11. sz. jegyzet dallama nem tartozik ide, 157. pedig 156-nak végső kiforgatása lehet.

A Bogár Imre-dal nem a 114—116. dallam „elműdalosodott változata”, hanem egy végső soron valószínűleg szlovák dallam, amely ebben a formában általános az egész nyelvterületen (499/32: 113. és 117. dal.) A 96.-ról adott magyarázat, hogy a „Hogyha elmész katonának” dúrkvintváltó dal változata volna, nem lehetetlen, de semmivel sem bizonyítható. Az a változás, amit 501/40-en említ, nem lényeges: az egész dal tk. változatlan. A 186. sz. jegyzet dalában a fölfelé induló terc-szekvencia többnyire szlovák eredetre mutat. A Kerényi-hivatkozásban szereplő muraközi dallam nyilván már a magyarból van átvéve (501/44.)

A 207. valószínűleg Bartók 230-nak változata a 4. fokon fennakadt befejezéssel, (502/53.). Kissé merész állítás, hogy 49—51. a „Basa Pista” változata. A kadenciák egyezése és a Basa Pista-dallam egyedülálló volta megengedik ugyan ezt a föltevést, de a két dallamfajta egészen más jellegű; ennyire nem szoktak pentatonizálni egy ilyen funkciós harmóniakra épülő műdalt (502/55). 56.-ot is könnyebb az „Árva vagyok, árva” (itt 110. sz.) dallamából levezetni, mint az „Árgirus-dallam”-ból (502/56). Viszont teljesen egyező két dallam azonos szöveggel található az akadémiai gyűjteményben Somogyból és Zalából. A 68. középkori, nyugati eredetű dallam, mint újabb kutatások mutatják, nem románcból csonkult (503/57). Beosztása annak idején Kerényi függelékébe indokolatlan volt. A „Bakonyerdő gyászba van” — 121. stb. — nem féldallam, hanem „tót ritmusszűkítés” van benne, valamint az ilyenkor törvényszerű AABB szövegismétlés (503/59). A „Jászkunsági gyereke vagyok”, múlt századi műdal-töredék volna? Mi bizonyítja? (503/59). S a 80. „furesaságai” talán a Simonffy-dallam végső romlásából álltak elő.

Ez a néhány megjegyzés mitsem változtat azon, hogy a jegyzetek túlnyomó többsége igen komoly tájékozottságról tesz tanúságot mind a népzene anyagában mind pedig a legújabb tudományos irodalomban. Igen öröndetes, hogy a jugoszláviai magyarságnak is van már megbízható népzenei szakértője, nemcsak az erdélyi és szlovákiai magyar

kisebbségnek. Kíváncos volna, hogy szorosabb kapcsolat és tapasztalatcsere alakuljon ki közte és magyarországi népzene kutatók között, hogy minden olyan információt megkaphasson, amihez munkahelyén nem jut hozzá. (Ezért is tértem ki olyan szakmai részletekre ez ismertetésben, amit más esetben inkább a lektori véleményben szoktunk megadni.) S az is igen öröndetes, hogy egyre több és egyre nagyobb tapasztalattal bíró gyűjtő dolgozik a jugoszláviai magyarság népdal-kincsének feltárásán. Az eddig feltárt anyag a Vajdaság népdal-hagyományának gazdagságáról tanúskodik. S ha még hozzáveszük a szlavóniai falvak nagy értékű történeti énekkincsét, elmondhatjuk, hogy olyan alappal rendelkeznek, amelyet érdemes beépíteni a jugoszláviai magyarság művelődésének épületébe.